

Başvuru: 13 Eylül 2015

Revizyon: 28 Mart 2016

Kabul: 31 Mayıs 2016

OnlineFirst: 30 Ağustos 2016

Copyright © 2016 • İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

tjs.istanbul.edu.tr

DOI 10.16917/sd.64721 • Haziran 2016 • 36(1) • 41–70

Özgün Makale

Enformasyon Toplumu ve Yeni Orta Sınıflar

Sibel Erdoğan Demir¹
Mersin Üniversitesi

Öz

Fordist dönemden sonraki süreçte çalışma ve emek üzerinde pek çok yapısal dönüşüm meydana gelmiştir. Bu dönüşümler işçi, işveren, çalışma, emek vb. kavramlarda da bir değişimi beraberinde getirmiş ve özellikle esneklik uygulamaları sonucu iş ve emek yapısı çeşitli prekarizasyon süreçlerine maruz kalmıştır. Bu değişimler liberal ideolojiler tarafından, eski Taylorist ve Fordist sistemde varolan rutin, çalışana yabancılaştırıcı, çalışanın özerkliğinin yok sayıldığı çalışma biçimlerine alternatif olarak, çalışanların kendilerini geliştirmelerine imkân veren bir emek yapılanması sunduğu söylemleri ile pekiştirilmeye çalışılmıştır. Neo-liberal paradigmaya göre günümüz toplumu orta sınıfların genişlediği ve geleneksel mavi yakalı işlerin gittikçe emek piyasasından silindiği bir ekonomik yapılanmayı içermektedir. Beyaz yakalı işlerin artması ise bilgi toplumu ve emek sürecinde artık bilginin önem kazanması ile açıklanmaktadır. Bu araştırmada yeni emek biçimlerinin söylenenin aksine kendi içerisinde Taylorist nitelikler barındırdığı ve önceki dönemlere kıyasla çeşitli sömürü mekanizmaları ile beraber işlediği konusu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Enformasyon toplumu • Yeni orta sınıflar • Esneklik • Taylorizm • Post-Fordizm

¹ Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Çiftlikköy Kampüsü, Yenişehir 33343 Mersin.
Eposta: sberdoan@gmail.com

Küreselleşme süreci toplumlarda pek çok yapısal dönüşümü beraberinde getirmiştir. Yaşanan dönüşümler toplumları birçok alanda yeni piyasa sistemine ve sosyal yapıya uyum sağlamaya zorlamaktadır. Özellikle ekonomik alanda yaşanan değişimler daha önceki dönemlerde varolan çalışma, emek, iş, işyeri, çalışan/işçi gibi kavramların anlamlarında da bir değişimin gerçekleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Bütün bu değişimlerdeki kilit faktör teknolojinin gelişmesiyle birlikte bu teknik ve bilişsel sistemlerin emek piyasasının yeniden biçimlendirilmesinde kullanılmasıdır. 20. yüzyılın sonlarına doğru işin ve çalışmanın yeniden biçimlenmesiyle birlikte kapitalizm geniş bir yayılma imkânı bulmuştur. Bilgisayar temelli üretim ve buna uygun yönetim ve kontrol sistemleri yaygınlaşmaktadır. Bilgisayar temelli enformasyon sistemleri malların, sermayenin ve insanların hareketinin önceden görülemeyen bir biçimde koordinasyonu için kullanılmaktadır (Erdoğan, 2012, s. 1).

Bu anlamda esneklik uygulamalarıyla iş ve emek yapısının prekarizasyonu süreci ortaya çıkmıştır. Bu süreç genel olarak riskli, belirsiz, uzun erimli olmayan işlerin emek piyasasına hâkim olması anlamına gelmektedir. Dünya ölçeğinde rekabetin yoğunlaşması firmaların maliyet ve üretim arasındaki farka yoğunlaşmalarını beraberinde getirmektedir. Bunun çözümü olarak işin yeniden örgütlenmesi, yönetimin merkezsizleşmesi, iş farklılaşmaları ve müşteriye dayalı üretim sistemlerinin geliştirilmesi gündeme getirilmiştir. Böylece işin gerektirdiği görevler bireyselleştirilmekte ve bireysel çalışanların, denetmenleri ve işverenleri ile olan ilişkilerinde de farklılaşmalar yaşanmaktadır. Bu durum çalışanların kontrata dayalı, yarı zamanlı, geçici olarak kiralanmış çalışanlar gibi statü değişiklikleriyle işlerini yürütmelerini gerektirmektedir. Çalışanlar adım adım sosyal olarak tanımlanmış bulunan, çalışarak bilgisini edindikleri uzun erimli iş anlayışını ve buna ilişkin beklentilerini yitirmektedirler. Bu yeni çalışma anlayışı eski sistemdeki istikrarlı ve sürekli çalışma olgusunun yerine işten işe, firmadan firmaya değişkenlik gösteren bir iş hayatını yerleştirmektedir (Erdoğan, 2012, s. 1–2).

Bell ve Toffler gibi düşünürler bu yeni bilgi toplumu döneminin, daha önceki tarım devrimi, sanayi devrimi vb. toplumsal değişimler gibi yeni bir çağı müjdelediğini ileri sürmektedirler; ancak bu konu oldukça tartışmalıdır. Bell, Toffler ve Gorz gibi düşünürlerin bilgi toplumunda çalışanın vasıflarının arttığı, çalışmanın kişiye öz-gerçekleştirme imkânı sağladığı ya da bu yeni toplumun Gorz'un iddia ettiği gibi sınıfsız yeni bir proletarya yarattığı iddiaları ve teknoloji analizleri hiçbir bilimsel temele dayanmamaktadır ve bu türden sanayi ötesi yaklaşımlar sosyal gerçeklerle örtüşmemektedir (Parlak, 2004, s. 121). Buna ek olarak, bu dönem kimi biçimlerde kapitalizmin genişlemesinin yeni bir versiyonu, daha doğrusu kapitalist üretim biçiminin yeni yayılım aracı olarak da hizmet etmektedir. Bu süreç daha önceki dönemlere damgasını vurmuş olan Taylorist bilimsel yönetim ilkelerinin bilgisayar teknolojisine ve hizmet sınıfına uyarlanmış bir biçimini oluşturmaktadır. Bu çalışmada enformas-

yon toplumunun temel belirleyicisi olan bilgisayara dayalı işlerde çalışan yeni orta sınıflar ele alınacaktır. Bu anlamda bu “yeni” çalışan grubunun çalışma saatleri, iş tatminleri, çalışma sistemleri vb. olgular temelinde Taylorist çalışma biçimine olan benzerlikleri ya da farklılıkları üzerinde durulacaktır.

Enformasyon Toplumu Kavramı

Enformasyon ekonomisi, postmodern toplum, post-endüstriyel toplum, enformasyonel toplum, ağ toplumu, enformasyonel kapitalizm vb. kavramlar bugün çağdaş toplumları biçimlendirmede teknolojinin ve enformasyonun rolünü açıklamak amacıyla oluşturulmuştur (Fuchs, 2008’den akt., Erdoğan, 2012, s. 68). Webster’a (1995) göre, “enformasyon toplumu” kavramını tanımlarken analitik olarak beş yapıdan hareket edilmektedir: teknolojik, ekonomik, mesleki, mekânsal ve kültürel. Enformasyon toplumunun en genel tanımı teknolojik yenilikler üzerine yapılan vurgudur. Bu vurgu toplumun tüm alanlarında sanal olarak enformasyon teknolojisi tarafından gerçekleştirilen süreçler ile bilginin depolanması ve iletimi gibi olguları içermektedir. Buradaki ana mantık, bilgisayar maliyetlerindeki azalmalarda, bu sistemlerin gücündeki muazzam artışlarda ve “her yerde” uygulanabilir olmasında yatmaktadır. Bilgisayar teknolojilerinin bilgiye ucuz ve kolay bir biçimde ulaşmaya imkân yaratması, günümüzde yaygın bir şekilde toplumun her alanında kullanılmaları sonucunu doğurmaktadır. Bunun bir uzantısı olarak Piore ve Sabel’e (1984) göre, bu teknolojik gelişim, nitelikli çalışanlara ve siparişe dayalı üretim yapılmasına imkân tanıyan piyasa ekonomisini ve radikal bir çalışma biçiminin kurulmasını yani “esnek uzmanlaşma”yı doğurmaktadır (akt., Erdoğan, 2012, s. 70).

Carnoy ve Castells’e (2001) göre, küresel ekonomi daha önceki uluslararasılaşma sürecinden farklı bir gerçekliktir. Zira bu dönemde teknolojik altyapının kullanımı önceki dönemlerden çok büyük farklılıklar göstermektedir. Bu altyapı, birbirine ağlarla bağlı bilgisayar ve ileri telekomünikasyon sistemlerini, teknoloji temelli bilgiyi, insanlar, mallar ve hizmetler için hızlı ulaşım sistemlerini ve tüm bu karmaşık sistemi yöneten bilgi sürecini içermektedir. Bu yeni toplum ağlarla birbirine bağlanan bilgisayar teknolojileri tarafından yönlendirilip geliştirilmektedir (akt., Erdoğan, 2012, s. 41).

Castells’e (2009) göre, ağ toplumu küresel toplumdur. Ancak bu durum bütün insanların bu ağ sistemine dâhil olduğu anlamına gelmez. Ancak herkes bu süreçten etkilenmektedir ve sosyal yapıyı oluşturan küresel ağda yerini almaktadır. Gezegenin her köşesinde finansal piyasaların, malların ve hizmetlerin ulus-ötesi üretim, yönetim ve dağıtımı; yüksek eğitimi içeren nitelikli emek, bilim ve teknoloji; interaktif internet ağı ve çok amaçlı iletişim; kültür, sanat, eğlence ve spor; küresel ekonomiyi yöneten uluslararası kurumlar ve hükümetler arası ilişkiler vb. gibi insan yaşamını kontrol altına alan ve biçimlendiren çekirdek aktiviteler küresel ağlarda örgütlenirler (akt., Erdoğan, 2012, s. 42).

Castells'e (2005, s. 281) göre, sanayi sonrası toplumun emek yapısına bakıldığında öne çıkan en önemli etkenlerden biri yönetsel, profesyonel ve teknik konumlar gibi bilgi zenginliğini gerektiren mesleklerin, yeni meslekî yapının çekirdeği olarak bir yayılma içerisinde olmasıdır. Ancak bu yaklaşıma çeşitli faktörlerin eklenmesi gerekmektedir. Söz gelimi, bu eğilime paralel olarak daha alçak mevkilerde yer alan vasıfsız hizmet meslekleri de artış gösterir. Bu düşük vasıflı meslekler, büyüme hızlarının yavaşlığına karşın, sayıları bakımından sanayileşme sonrası toplumsal yapının ciddi bir kısmını temsil eder. Buna ek olarak, Castells (2005), geleneksel Taylorist ya da Fordist üretim biçiminin aksine enformasyon teknolojisinin çalışma sürecinde yapılacak olan işlerin tam sırasını programlayabilecek, bu konuda karar verebilecek özerk ve eğitilmiş işçilere duyulan gereksinimi arttığını ve otoriter yönetimin ve sömürücü kapitalizmin katı çalışma sisteminin aksine, daha bilgili işçilere verimlilik potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için daha fazla "özgürlük" tanınması yolunda ilerlendiğini belirtmektedir. Enformasyonel küresel ekonomide ağ müessesesi, ağırlıklı olarak hem süreçlerin hem de ürünlerin yeniliği ile bağlantılıdır. Yeni tasarımlar, yeni yazılımlar elektronik sanayinin kaderi üzerinde büyük bir belirleyiciliğe sahiptir. Şirketlerin ve müşterilerin refahı için yeni ürünlerin üretilmesi gerekmektedir. Yenilik araştırma potansiyeline ve tanımlanabilir olmaya bağlıdır. Başka bir deyişle yeni bilgi keşfedilmeli sonra da belirli bir örgütsel bağlamda belirli amaçlara uygulanmalıdır. Bunun yanı sıra daha üst düzeyden gelen talimatları yerine getirebilme ve hızlı geri bildirim sağlama verimliliğinin temelini oluşturmaktadır. Çalışma sürecinde esnek stratejik kararlar oluşturma ve üretim sürecinin tüm unsurları arasında bir örgütsel bütünlüğe ulaşabilme becerileri önem kazanmıştır. Ayrıca bu yeni sisteme bakıldığında bilginin ve işlerin düzenlenmesi, karar verme ve uygulama ile denetleme süreçleri hiyerarşik bir yapıya tabi olmasına rağmen aynı zamanda çalışanın kendi inisiyatifi de kullanabileceği şekilde düzenlenmektedir. Castells'e (2005) göre; ağ sistemiyle birlikte verilerin toplanması ve girilmesi işlemi bir yandan merkezden uzaklaşırken bir yandan da çalışanlar arasında dağılmaktadır. Sürecin tabanında rutinleşme giderek güçlenirken, orta düzeyde gerçekleştirilen işler bilgiye dayalı ve genelde daha özerkleşmiş büro işçilerinden oluşan bir ekibin işlediği, değerlendirdiği ve icra ettiği bir karar oluşturma sürecinde bütünleşmektedir. Dolayısıyla büro otomasyonunda görevi akılcılaştırmaktan ziyade süreci akılcılaştırma durumu söz konusudur (akt., Erdoğan, 2012, s. 42-44).

Castells'e (2005, s. 335-337) göre, 1980'lerdeki teknolojik değişim ile kapitalist yeniden yapılanma arasındaki etkileşime dair çalışmalar, teknoloji kullanımının kaliteyi ya da verimliliği arttırmak yerine, öncelikle emekten tasarruf etmek, sendikaları baskı altına almak ve maliyeti tırpanlamak yoluyla şirketin çapını küçültmek için gerçekleştirildiğini göstermiştir. Sektörlerdeki bu değişim süreci, finans piyasalarında yasal düzenlemelerin gevşetilmesi ve küresel rekabet ile açıklanabilir. Sonuç olarak sermayenin hareketliliğini, işgücünün çok yönlülüğünü sağlamak kritik bir

önem taşıyor hale gelmiştir. İşgücünün vasıfları değişim göstermiştir. Etnik azınlığa mensup kadınların yoğun olarak çalıştığı veri girme gibi işlerin yüzyıl sonuna doğru neredeyse tamamen ortadan kalkması beklenmektedir. Diğer yandan görevleri giderek farklılaşan sektörün değişen ihtiyaçlarına daha fazla uyum sağlamaya ve daha fazla esneklik göstermeye açık, çok vasıflı ve çok fonksiyonlu bütünleştirilmiş işler tanımlanarak, büro işleriyle uğraşanların haricindeki çalışanlara yeni vasıflar kazandırılmıştır. Profesyonel işlerde de yeni vasıflar kazandırılmış büro çalışanlarının üstlendiği daha az vasıf gerektiren işlerle genelde kolej eğitimi gerektiren uzmanlık işleri arasında bir kutuplaşma vardır. Bu mesleki değişimler, cinsiyet, sınıf ve ırka göre tanımlanmıştır: Makineler genelde etnik azınlıkların, ölçeğin tabanında yer alan az eğitilmiş kadınların yerini alırken, daha alt mevkideki profesyonel işlerde eğitilmiş beyaz kadınlar, beyaz erkeklerin yerini almaya başlamışlardır; ancak erkeklerin daha önce aldığından daha az para, daha az kariyer geliştirme imkânı karşılığında. Çok vasıflı işlere ve sorumluluğun bireyselleştirilmesine, genelde ideolojik olarak biçilmiş yeni unvanlar verilmiş ('sekreter' yerine 'yönetici yardımcısı' gibi), böylece büro işlerinde çalışanların bağlılığı, karşılığında aldıkları profesyonel ödüller arttırılmadan güçlendirilmiştir (akt., Erdoğan, 2012, s. 44–45).

Yeni enformasyon teknolojisi çalışma sürecini ve meslekleri yeniden tanımlamıştır. Özellikle kadınlara, etnik azınlıklara, göçmenlere ve gençlere yönelik vasfı düşürülmüş başlangıç konumundaki işler düşük vasıf gerektiren, az ücretli ve geçici işlerdir (Erdoğan, 2012, s. 45). Castells'e (2005, s. 338) göre "çalışma koşullarının ikiye ayrılması ve emeğin kutuplaşması teknolojik ilerlemenin ya da değiştirilmez evrimsel eğilimlerin (sanayi sonrası toplumun ya da hizmet ekonomisinin yükselişi gibi) zorunlu bir sonucu değildir. Enformasyonel paradigmanın kökenindeki teknolojik değişim süreci sayesinde ve bu süreç çerçevesinde üretim düzeyinde gerçekleşen kapitalist yeniden yapılanma sürecinde toplumsal olarak belirlenmiş ve yönetsel olarak tasarlanmıştır."

Enformasyon toplumunun ekonomik yapılanmasından hareketle tanımlama yapılırken, yaşanan değişimlerin çoğu "enformasyon ekonomisi" kavramıyla açıklanmaktadır. Günümüz toplumunun en belirgin özelliklerinden biri enformasyona dayalı bilişim ve örgütlenme sistemlerinin yaygınlığıdır (Erdoğan, 2012, s. 70).

Günümüzdeki toplum yapısına ilişkin tartışmalar genel olarak, içinde yaşadığımız dönemin önceki sanayi ve tarım aşamalarından farklı, yeni bir dönemi ve toplum tipini ifade ettiği ya da bu dönemin kapitalizmin gelişiminin yeni görüntüsü olduğu ve sanayi döneminden kalma yapıların varlığını sürdürdüğü görüşleri çerçevesinde yürütülmektedir. Örneğin, Giddens (2010, s. 13), günümüz dünyasını "üst" ya da "geç modernite" olarak adlandırır. Bu dönem geçmişten bir kopuşu değil, bir sürekliliği içermektedir ve bu dönemde güven ve risk kavramlarının önemli bir yeri vardır. Ancak, Hardt ve

Negri'ye (2003, s. 298) göre, günümüzde modernleşme sona ermiştir. Başka bir ifadeyle endüstriyel üretim artık tahakkümünü öteki ekonomik biçimler ve toplumsal olgulara genişletmemektedir. Bu değişimin belirtilerinden biri istihdamdaki nicel değişikliklerde görülebilir. Modernleşme süreci emeğin tarım ve madencilikten (birincil sektör) endüstriye (ikincil sektör) göçüyle tanımlanırken, postmodernleşme ya da enformatikleşme süreci emeğin endüstriden hizmet alanına (üçüncü sektör) göçüyle tanımlanır. Bu nedenle, günümüzde artık her türlü üretim enformatikleşmiş hizmet üretimi haline gelmektedir. Ancak bu durum enformasyon teknolojisinin gelişiminin ülkeler arasında doğrusal bir şekilde oluştuğu kanısına neden olmamalıdır. Gelişmiş ülkelerde enformasyon teknolojisinin kullanımına dayalı bir ekonomik yapı ortaya çıkarken, endüstriyel üretim büyük oranda bağımlı ülkelere -örneğin ABD ve Japonya gibi ülkelere Meksika ve Malezya gibi ülkelere- ihraç edilmektedir. Küresel ekonomideki bu coğrafi farklılaşmalar, farklı gelişme aşamalarının yan yana yaşadıklarının göstergesi değil, üretimdeki yeni küresel hiyerarşinin basamaklarıdır.

Kumar'a (2013, s. 74) göre ise, birinci dünyanın bu post-Fordist öğeleri üçüncü dünyadaki çevre-Fordizmi ile bir arada var olmaktadır. Enformasyon teknolojisinin kullanımının artması sonucu esnek çalışma sistemleri emek piyasasında yaygınlaşmıştır, ancak bu durum iş ve örgütün yaslandığı yeni bir ilke değil, emek piyasasının toplumsal cinsiyet, ırk ve yaş değişkenleri uyarınca bölündüğü geleneksel örüntülerin bir devamıdır.

Kumar'a (2013) göre, sanayi sonrası toplumu üreten ve tahkim eden enformasyondur. Enformasyon teknolojisindeki devrim mekân ve zamana verilen anlamı daha önceki dönemlere kıyasla büyük oranda değiştirmiş ve bu şekilde yeni bir dünya toplumu yaratacak şekilde sıkıştırmıştır. Geçmişteki toplumlar zaman ve mekân konusunda günümüzden farklı bir anlayışa sahiptirler. Sanayicilik doğanın ritim ve temposunun yerine makinenin hızını koyarken mekânı ulus-devletle sağlama bağlamıştır. Saat ve demiryolu sanayi çağının simgeleridir. Bilgisayarın yeni iletişim teknolojisiyle bir araya gelmesi böylece modern topluma kökten yeni bir zaman-mekân çerçevesi sunar (Kumar, 2013, s. 24). Bu anlamda, bu yeni "tekno-kapitalizm"de yeni teknolojiler, elektronik ve bilgisayarlaşma, enformasyon üretim sürecinde, günlük yaşamda ve toplumun örgütlenmesinde gittikçe artan bir öneme sahip olmaya başlarken, makinelerin ve mekanizasyonun yerini alırlar. Elbette bu dönüşümler kapitalizmin temel önceliklerinde bir değişime neden olmamıştır (Webster, 1995).

Bilgi artık ekonomik büyüme ve teknik yenilenmeyi belirlemekle kalmamakta kendisi de hızla ekonominin temel faaliyeti ve meslekî değişimin temel belirleyicisi haline gelmektedir. Bu anlamda enformasyon toplumu yeni bir üretim tarzını da beraberinde getirmektedir. Kumar'a (2013) göre, sanayi toplumunun merkezi değişkenleri olan emek ve sermayenin yerini temel değişkenler olarak enformasyon ve bilgi alır.

Castells'e (2005, s. 279) göre, 20. yüzyılın ilk ve ikinci yarısındaki ekonomik yapılar arasında tarihsel bakımdan en ayırt edici nokta, enformasyon teknolojisi devriminin bütün toplumsal ve ekonomik faaliyet alanlarına yayılması, küresel ekonominin oluşumu için gerekli altyapının sağlanmasına katkıda bulunmasıdır.

Enformasyon teknolojisinin gelişimiyle birlikte öne çıkan noktalardan biri de toplumların mesleki yapısında meydana gelen değişimlerdir. Enformasyon ekonomisinin gelişimiyle birlikte yeni, bilgi üretimine dayalı meslekler gelişmiş ve "bilgi işçileri" kavramı ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak bu yapısal değişimin "mekân" algısında yarattığı esneklik de dikkate değerdir. Günümüzde modern piyasa ekonomisi küresel düzlemde manüfaktürün dağıtımında koordinasyonu talep etmektedir. Bilginin yönetimi artık yaşamsal bir öneme sahiptir ve bu anlamda bilginin üretilmesine ve dağıtımına ilişkin yeni emek sistemleri ortaya çıkmaktadır. Bu durum toplumun kültürel yapısını da değişime uğratmaktadır (Webster, 1995'ten akt., Erdoğan, 2012, s. 70-71).

Fritz Machlup (1962) "bilgi endüstrisi" olgusunu kavramsallaştırırken bilgi sektörünün beş biçimini ortaya koymaktadır: Eğitim, araştırma ve gelişim, medya enformasyon teknolojisi ve enformasyon hizmetleri. Machlup, bu kategorileri oluştururken 1959 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nin Gayri Safi Milli Hasıla'sındaki %29'luk payın bilgi endüstrilerine ait olduğu gerçeğinden hareket etmiştir. Peter Drucker (1969), maddi mallar üzerine temellenen bir ekonomiden bilgi üzerine temellenen bir ekonomiye doğru geçiş olduğunu ileri sürmüştür (akt., Fuch, 2008). Fuch'a (2008) göre, benzer indikatörlerle yola çıkılarak enformasyon toplumu, Gayri Safi Milli Hasıla'nın çeyreğinden daha fazlasının bu yolla oluşturulduğu ve çalışanların çeyreğinden fazlasının enformasyon ekonomisinde istihdam edildiği toplum olarak tanımlanmaktadır. Enformasyon ağları günümüz toplumunun önemli bir özelliğidir. Enformasyon çağında egemen işlevler ve süreçler gittikçe artan bir oranda ağlar etrafında organize olmaktadır. Ağlar günümüz toplumlarında yeni sosyal morfolojiyi oluşturmaktadır ve ağ mantığının yayılımı esasen üretim sürecindeki çıktıları, işletim sistemini, iktidarı ve kültürü değiştirmiştir (akt., Erdoğan, 2012, s. 68). Bunun yanı sıra bilgisayarın yeni iletişim teknolojisiyle bir araya gelmesi modern topluma kökten yeni bir zaman-mekân çerçevesi sunmaktadır. Bilgi artık ekonomik büyüme ve teknik yenilenmeyi belirlemekle kalmamakta kendisi de hızla ekonominin temel faaliyeti ve mesleki değişimin temel belirleyicisi haline gelmektedir (Kumar, 2013).

20. yüzyılda enformasyon teknolojisinin gelişmesi ile birlikte hizmet sektöründe çalışanların sayısal olarak artışı Daniel Bell'e göre, Marks'ın *Komünist Manifesto*'da toplumun giderek hâkim iki sınıfa bölüneceği ve işçi ile kapitalist sınıf arasındaki çatışmaların artacağı görüşünü geçersiz kılmaktadır. Bell'e (1974, s. 125–126) göre, bu iddia emek gücünün dağılımı dikkate alındığında geçersiz kalmaktadır. Yüzyılın sonunda fabrika işçilerinin toplam emek gücü içindeki oranı, bugünkü çiftçilerin sayısı

kadar küçüktür. Mavi yakalı işçilerin sayısı azalma eğilimi gösterirken, endüstriyel çalışanlar yerine profesyonel ve teknik sınıfın hâkimiyet kazandığı görülmektedir. Bu çifte devrim meslekî yapıda yerini almıştır ve aynı zamanda toplumun sınıf yapısında da bir devrimi ifade etmektedir. Mesleklerin ve üretimin karakterindeki bu değişim post-endüstriyel toplumun ortaya çıkışının alanlarından biridir. Bell'e (1974, s. 127) göre, post-endüstriyel toplum hizmetler üzerine temellenir. Kişiler arası bir oyundur. Burada merkezî kişiler profesyonellerdir. Yetenek ve nitelikleri doğrultusunda görev alırlar. Endüstriyel toplum, bir yaşam standardı belirtisi olarak, metaların niceliği ile tanımlanırken post-endüstriyel toplum eğitim, sağlık, sanat vb. hizmetler tarafından ölçülen yaşam kalitesiyle tanımlanmaktadır (akt., Erdoğan, 2012, s. 35–36).

Postmodern toplumu değerlendiren bir diğer düşünür ise Toffler'dır. Toffler'a (2008) göre, dünya ölçeğinde yaşanan sosyoekonomik ve siyasal bunalımlara rağmen gelecekteki toplum çok daha demokratik ve sağlıklı olabilir. Toffler, uygarlık sürecini üç bölüme ayırmıştır: Birinci dalga tarım aşamasındaki, ikinci dalga sanayi aşamasındaki ve üçüncü dalga sanayi sonrası aşamasındaki toplumları ifade etmektedir. Toffler'a göre, üçüncü dalga toplumları geleneksel sanayi toplumlarıyla çelişik bir niteliktedir. Bu toplum yapısı hem çok daha teknolojiktir hem de anti-endüstriyel özellikler barındırmaktadır. Üçüncü dalga, aileleri parçalayacak, ekonomiyi yerinden oynatacak, siyasal sistemleri felce uğratacak, değerleri paramparça edecektir ve bu yolla temelden yeni bir toplum kurulacaktır. Üçüncü Dalga yeni bir yaşayış tarzını da beraberinde getirecektir. Bu yaşayış tarzı, çeşitli yenilenebilir enerji kaynaklarına, eski fabrika düzenini çağdışı bırakan üretim yöntemlerine, yeni bir aile tipine ve eskisinden farklı olan okul ve kuruluşlara dayanmaktadır. Yeni uygarlık, yeni davranış kuralları getirerek toplumu standartlaşmadan, senkronizasyondan, merkezcilikten, enerji, para ve iktidarın tek merkezde toplanmasından uzaklaştırmaktadır. Yeni uygarlıklarla birlikte bürokrasiler devrilecek, ulus-devletin rolü sınırlanacak, emperyalizm sonrası dünyada yarı-özerk ekonomiler oluşacaktır. Bu durum bugünkünden çok daha basit, etkili ve daha demokratik devletlerin kurulmasına olanak sağlayacaktır (akt., Erdoğan, 2012, s. 36–37).

Drucker'a (2001, s. 41) göre, enformasyon sistemlerinin gelişmesiyle birlikte ekonomi alanında "e-ticaret" sistemi yaygınlaşmaktadır. Bu anlamda internet bir belirleyici faktör olarak malların ve hizmetlerin dünya ölçeğinde dağıtımını olanaklı kılmaktadır. Bu durum ekonomileri, endüstri yapılarını, ürünleri, hizmetleri ve bunların akışını, tüketici değerlerini ve davranışlarını, meslek ve emek pazarını tamamen değiştirmektedir. Bütün bunlar, toplumların ve politikanın üzerinde, hatta bizim dünyaya ve kendimize olan bakış açımız üzerinde bile, büyük etkilerde bulunmaktadır (akt., Erdoğan, 2012, s. 71).

Enformasyon ekonomisinin ve bilginin akışının çeşitli teknolojik gelişmeler yoluyla gelişmesiyle birlikte gerek çalışma hayatı gerekse toplum yaşamı kökten değişmekte-

dir. Bu bağlamda yeni toplumsal ve ekonomik yapıya uygun olan emek rejimleri geliştirilmiş ve yeni teknolojik yapılanmayla beraber yeni mesleki yapılar ortaya çıkmıştır. Bu “yeni emek sistemleri”nin nitelikleri ve biçimleri konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Kimi görüşlere göre bu sistemler çalışanların özerkliklerini ve hareketliliklerini arttırmaktadır. Kimi görüşler ise, bu sistemlerin eskisine nazaran daha istikrarsız ve örgütsüz bir emek piyasası yarattığını ileri sürmektedir (Erdoğan, 2012, s. 71).

Teknolojinin iş ve emek süreci üzerindeki etkileri üzerine olan tartışmalar genel olarak iki kutup üzerinden gitmektedir. Bilgi toplumunda, emek süreci, iş ve mesleki yapıların niteliğinde köklü ancak oldukça iyimser değişiklikler öngören Machlup ve Porat gibi yazarlar, bilgi toplumunun yükselişinin en önemli göstergelerinden biri olarak, bilgi emeği ve bilgi işçisinin yükselişini göstermektedirler. Bu dönüşümün işçiler üzerindeki etkilerini genellikle olumlu olarak değerlendiren yazarlar, bu süreçte yaşanacak kimi olumsuzlukların geçici olduğunu savunmakta ve bunu yeni döneme geçişin bedeli olarak algılamaktadırlar. Buna ek olarak bu iyimser yaklaşımlar bilgisayarın entelektüel emeğin yaptığı işin kalitesini artıracak, çalışma şartlarını iyileştireceği, insanları rutin işlerin tatsızlığından kurtaracak ve yaratıcı potansiyellerini açığa çıkaracak iddia edilmektedir. Ayrıca, işçilerin üretim araçlarının mülkiyetine sahip olmadıkları eski ekonominin aksine; yeni ekonomide, işçinin beyni üretim araçlarının yerini almaktadır. Çalışanların kendi kendini istihdam imkânı artarken, Fordist ve Taylorist yönetsel stratejiler de gereksiz hale gelmektedir. Ayrıca iyimser yorumcular yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin hiyerarşiyi gereksiz kılacağına, şeffaf ve işbirliğine dayalı çalışma imkânları yaratacağına inanmaktadır. Bilgi teknolojisi ve bilgi işinin emek piyasalarında işçi aleyhine olan güçler dengesini, işçi lehine değiştirebileceği ve işçilerin tatmin edici düzeyde bir ödül ve çalışma özgürlüğüne sahip olacakları ifade edilmektedir. Bilgi toplumunda, emek süreci ve işgücünün geleceğine ilişkin pesimist yaklaşımlara göre ise, Taylorizmin emek sürecinin egemen örgütlenme ilkesi olarak kalması durumunda, elektronik teknolojisi, işgücünün profesyonelleştirilmesinden çok daha fazla proleterleştirilmesine yol açmakta, işi daha da rutin, tekdüze ve vasıfsız hale getirmektedir (Parlak ve Çetin, 2007, s. 110–111).

Kumar’a (2013, s. 60) göre, “esnek uzmanlaşma yeni enformasyon teknolojisine bağımlıdır”. Yeni piyasa ekonomisinin bu yönde gelişimi kimi kuramcılar tarafından teknolojik yenilenmenin bir sonucu olarak açıklanıyorken, kimilerince de daha önce belirtildiği gibi sermaye birikiminin esnek çalışma sistemlerini oluşturması şeklinde yorumlanmaktadır.

Emek piyasasında esneklik olgusunu teknolojik gelişimin bir sonucu olarak gören görüşlere göre, esneklik, çalışma koşullarını ya da ücret rejimlerini düzenleyen ayarlamalar gibi, piyasa güçlerinin hareketini zorlaştıran yapısal engellerin ekonomik yapıdan çıkarılması anlamına gelen gelişmiş bir çalışma sistemini ifade etmektedir. Diğer bir deyişle esneklik, piyasa güçlerinin ve piyasa dışı aktörlerin –sendikalar, gümrük

sistemleri, çeşitli hükümet politikaları gibi- müdahalelerle önünün kesilmeyeceği ve piyasanın olabildiğince özgür bir biçimde işlemesine izin verilen bir yapı olarak anlaşılmaktadır. Bu anlamda esneklik, şirketler açısından yasal sınırlılıkların azaltıldığı, çalışanlar açısından ise Fordist ve Taylorist üretim örgütlenmelerine göre çalışanın iş yerinden ve firma yöneticilerinden görece bağımsız ve özerk olduğu bir piyasa sistemini ifade etmektedir. Friedman'a (1982) göre, ekonominin gerileme nedeni 1970'lerde geliştirilen politikalarla birlikte her türlü kurumsal yapı tarafından piyasa güçlerinin sınırlandırılmasıdır. Bu yüzden ulusal hükümetler, piyasanın en iyi biçimde işlemesi ve enflasyon oranlarının düşmesi için ekonomik alana ilişkin politikalarını sınırlandırmalıdır. Yüksek orandaki işsizlik, esnek olmayan piyasa sistemi gibi her türlü kurumsal sınırların piyasanın dengesini sağlamasını engellediği ileri sürülmektedir. Bax'e (1996) göre bu durum, işsizlik probleminin çözümü, sosyal güvenlik düzenlemelerinin azaltılması, bu alana ilişkin yasaların ve emek kanunlarının etkilerinin nötralize edilmesi ve sendikaların gücünün olabildiğince sınırlandırılması yoluyla emek piyasasının "endüstrisizleştirilmesi" olarak düşünülmelidir (akt., Erdoğan, 2012, s. 52).

Esnek çalışmanın, çalışana Taylorist ve Fordist çalışma anlayışlarına kıyasla görece olarak bir özerklik kazandırdığı görüşlerinin aksine Harvey, esnekliği, emek üzerinde sermaye tarafından uygulanan bir baskı ve denetim mekanizması olarak görür. Harvey'e (1999) göre, geçmişte sendikal gelenekleri olmayan bölgelerde esnek birikim odaklarının kurulması ve bu yeni bölgelerde yerleştirilen norm ve uygulamaların eski merkezlerle ithali, örgütlü işçi hareketinin altındaki zemini kaydırmaktadır. Esnek üretim; yüksek yapısal işsizlik düzeyleri, vasıfların hızla yok edilmesi ve yeniden oluşması, ücretlerde meydana gelen azami artışlar ve Fordist rejimin ana direklerinden biri olan sendikaların gücünün geriletilmesi gibi özellikler içermektedir (akt., Erdoğan, 2012, s. 38–39).

Enformasyon toplumunun daha önceki dönemlere göre "yeni tip" bir toplum olduğu iddiası pek çok tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Frank Webster, bu yaklaşımların önceki toplumlarla yeni toplum arasında bir "süreksizlik" vurgulaması yapması ve böyle yaklaşımların, "yaşanan değişimler karşısında bir şey yapılamayacağını ve varolan politik gerçekliğe uyum göstermek zorunluluğunu" ileri sürmesinden dolayı ideolojik bir karakter taşıdığını ileri sürmektedir. Bu anlamda, mevcut toplumun yeni tip bir toplum biçimi olduğu görüşü hatalı ve eksik bir yargıdır. Buna göre, günümüzde varolan değişimler kapitalist gelişmenin bir aşamasıdır ve diyalektik bir yapı göstermektedir. Dijital ve sanal kapitalizm, pazarlama ve yeni enformasyon teknolojisinin birleşimi firmalara yüksek kâr marjları ve pazar alanları sağlamaktadır. Teknolojiyi rehber olarak alan ve bilgisayarlar üzerine temellenen yüksek teknolojik kapitalizm, kapitalizmin üretici güçlerini dönüşüme uğratmakta ve küresel kapitalizme gelişme imkânı tanımaktadır (Fuch, 2008'den akt., Erdoğan, 2012, s. 69).

Fuch'a (2013) göre, bir toplumdaki, toplam işgücü içerisinde enformasyona dayalı endüstrilerde çalışanların ve enformasyona dayalı mesleklerin sayısı, genel ekonomik

yapı içerisinde enformasyon endüstrilerinin payı ve bu endüstrilerde çalışanların aldıkları ücretlerin toplam ücretlerdeki oranı gibi göstergeler, enformasyonel üretici güçlerin toplum içerisindeki yaygınlığının anlaşılmasını sağlamaktadır. Farklı ülkeler ve genel olarak dünya ekonomisi için belirli süreler boyunca bu göstergelerin gelişimini gözlemlemek önemlidir. Bu tür göstergeler bize yeni bir toplumun varlığı hakkında bilgi vermez, çünkü bunlar sadece üretici güçlerdeki değişimler ile ilgilidir. Buna ek olarak, Bhuiyan'a (2008) göre, enformasyon toplumunun yeni bir toplum yapısı olduğunu ileri süren görüşler enformasyon teknolojisinin emek sürecini nasıl biçimlendirdiği, çalışanları nasıl disipline ettiği ve muhalefeti nasıl susturduğu konusunu açıklamamaktadırlar.

Enformasyon toplumu yeni bir üretim tarzını da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda daha önce de vurgulandığı gibi sanayi toplumunun merkezî değişkenleri olan emek ve sermayenin yerini temel değişkenler olarak enformasyon ve bilgi alır. Bununla birlikte, bilgisayara dayalı işler giderek otomasyon sürecine tabi olmakta ve enformasyon toplumu özü itibarıyla Taylorist uygulamanın genişletilmesini içermektedir. Kumar'a (2013, s. 39) göre, Taylorizm pratikte 20. yüzyılın ortasına kadar imalat sanayisi ve kol işçileriyle sınırlıydı. Bilgisayarlaşma sayesinde Taylorizm daha önceleri dokunulmadan bırakılmış faaliyet alanlarına ve işçi gruplarına ulaşma imkânı bulmuştur. Taylorizm egemen ilke olarak kaldığı ölçüde, enformasyon teknolojisinin iş gücünü proleterleştirme kapasitesi, profesyonelleştirme kapasitesinden daha büyüktür.

Enformasyon teknolojisinin birçoğu açıkça kapitalist bir karaktere sahiptir. Bu anlamda sanayi devrimi ile kıyaslanabilecek bir enformasyon devrimi yoktur ve enformasyon toplumu bu devrimi başlatanların ve yönetenlerin çıkarlarına hizmet etmek üzere kurgulanmış bir mittir. Kumar'a (2013, s. 45) göre, "enformasyon toplumu kapitalist devletin en son ideolojisinden başka bir şey değildir". Buna göre, enformasyon toplumu zengin ve güçlü sınıflar, uluslar ve dünyanın zengin bölgelerinden oluşan belirli bir azınlık için tasarlanmıştır. Yeni teknoloji yeni örüntüler oluşturmaktan ziyade var olan örüntüleri onaylayan ve vurgulayan bir politik ve ekonomik çerçeve içerisinde uygulanmaktadır. Bu anlamda iş ve boş zaman sanayileştirilmekte, Fordist ve Taylorist makineleşme, rutinleşme ve rasyonelleşme stratejilerine daha fazla maruz kalmaktadır. Bu durum var olan toplumsal eşitsizlikleri muhafaza etmekte ve arttırmaktadır. Bir anlamda enformasyon çağında toplumsal bir Taylorizm mekanizması işlemektedir (Kumar, 2013). Enformasyon toplumu çağdaş kapitalizmin özelliklerini gizleme amacıyla oluşturulmuş bir metafordur. Enformasyon toplumunda kâr güdüsünün kılavuzluğuyla hareket eden çok-uluslu büyük şirketler üretim biçimlerine sahip olmakta ve bunları kontrol etmektedir. Bu da üretim süreçlerinin tam kontrolü sağlayarak maksimum kâr elde etmenin yolunun, emek gücünün disipline edilmesini içerdiği anlamına gelmektedir. Bu disiplin süreci çeşitli metotlar yoluyla sağlanmaktadır. İlk olarak, yeni işler yaratmak ve eskileri tasfiye etmek yoluyla emek gücünün enformasyon teknolojisi kullanılarak yeniden yapılandırılması sürecini içeren

otomasyon mekanizması kullanılmaktadır. İkinci olarak büyük şirketler, bazı işçileri daha değerli addederek ya da bazılarını dışlama yoluyla işin yapısını değiştirerek çalışanları niteliksizleştirmekte ya da yeniden nitelikleştirmektedir. Üçüncü olarak, kişisel mahremiyetin ihlal edilmesi yoluyla çalışanların ve onların performanslarının sürekli izlenmesi mekanizması devreye girmektedir. Enformasyon teknolojileri emek alanında ve toplumun diğer alanlarında varolan ve potansiyel çalışanların hareketlerinin izlenmesine dayalı bir gözetim mekanizması olarak kullanılmaktadır. Dördüncü biçimde, hem girdi hem çıktı olarak enformasyon ticari olarak üretilmekte ve bir meta olarak satılmaktadır. Son olarak büyük şirketler emek gücünün bol ve sömürünün kolay olduğu iş alanları ve ucuz emek arayışındadır (Bhuiyan, 2008).

McDowell ve Christopherson'a (2009) göre, bu anlamda ekonomiler, bölgeler ve şehirler arasında emeğin yeni bölümlenmesi, yeni "işyeri" örneklerinin ortaya çıkması ve gittikçe genişleyen ve ayrımlaşan emek gücü-emek pazarı kutuplaşması, yeni sosyal ve uzamsal eşitsizlikler, iş kalitesi, işin "kadınlaşması" ve göçten dış kaynakların kullanımına, yeni küresel bağlantılar ve ticaret örneklerine, emek ilişkilerindeki yapılan düzenlemelere ve emek pazarının gittikçe karmaşıklaşmasına kadar varan bir dizi soruyu da gündeme getirmektedir. Bilgi ekonomisindeki ve bu yolla hizmet sektöründeki gelişmeler ülkelerde varolan işsizlik sorununa bir çözüm olarak sunulmaktadır. Ancak bilgi toplumu istikrarsız ve dalgalanmalara açık bir emek piyasasıyla bir arada gitmektedir. Yeni dönemde kısa süreli ve değişken işlerde çalışmaya dayanan meslekî yapılar geliştirilmektedir. Meslek portfolyösündeki bu değişimler küresel ağ toplumuna ya da "akışkan modernite"ye atfedilmektedir. Yüksek tekniğe ya da statüye dayanan mesleklerin gelişmesi üzerine, yeni ekonomiye ilişkin inançlar bile emek pazarının gerçekten aldığı hali saklama çabası göstermektedir. Burada bulunan meslek portfolyösündeki esneklik ya da yüksek ücret ve yüksek kaliteye göre meydana gelmekte olan hızlı meslek değişimleri söylemlerin aksine bir yandan da istikrarsız ve geçici kontrata dayalı işleri, serbest çalışmayı ve güvencesiz düşük ücretli işleri de yansıtmaktadır (akt., Erdoğan, 2012, s. 72–73).

Standing'e (2014) göre, ekonomide hizmet sektörünün başı çekmesi emeğin sürekli olmasından ziyade proje bazlı hale gelmesine neden olmaktadır. Bu durum emeğe olan talepte daha fazla hareketliliğe neden olur ve geçici işgücünün kullanımını zorunlu hale getirir. Geçici sözleşmeye sahip çalışanlar işlerin daha yoğun olduğu zamanlarda çalıştırılabilirler, işlerin ve çalışma saatlerinin azaldığı durumlarda işten çıkarılabilirler ya da daha az ödemeye çalıştırılabilirler. Geçici işçilerin iş kaybetme korkusu yoluyla kontrol edilmeleri de daha kolay olur ve bu işçiler işverenler tarafından diğer işçilerden birtakım tavizler koparmak amacıyla da kullanılabilirler.

McDowell ve Christopherson'a (2009, s. 2) göre bir diğer önemli konu ise, iyimser yorumcuların pek çoğunun görmekte başarısız oldukları emek pazarındaki kadınlaş-

ma olgusudur. İtici ve çekici faktörlerin birleşimiyle –“çift gelirlilik” üzerine temel-lenen yükselen yaşam standartları, kadınların eğitim sistemine ve ekonomik sisteme katılımlarının artması gibi- emek gücünün niteliği sürekli bir biçimde değişmektedir. Bu tarz istikrarsız emek sistemleri, hizmet-egemen ekonomilerin ve proje yönelimli çalışanların yeni taleplerini karşılamak ve kârı garantilemek isteyen işletmelerin ya da kurumların geçici çalışan ihtiyacının sağlanmasının sonucu olarak açıklanmaktadır. Emegin artan esnekliği ve geçici çalışanların kullanımı hem özel sektörde hem de kamuda artan bir oranda kullanılmaktadır. Buna ek olarak istikrarsız işler sadece emek pazarının en dezavantajlı grupları tarafından gerçekleştirilen bir olgu olmaktan çıkmıştır. Pek çok profesyonel çalışan da artık bu tarz proje yönelimli veya geçici işlerde çalışmaktadır. Kalleberg’e (2000) göre, evli kadınların ya da yaşlı çalışanların da bu tür esnek işleri tercih ettikleri görülmektedir (akt., Erdoğan, 2012, s. 74).

Enformasyon toplumunda “Yeni Orta Sınıflar” ya da “Yeni İşçi Sınıfı”

Günümüzde bilgisayarlaşmanın artması nedeniyle bu yeni teknolojilere hâkim olabilecek, nitelikli emek gücüne olan ihtiyaç da artmaktadır. Postmodern çağda bu tarz “büro işleri”ne olan ihtiyacın artması ve bu işlerin giderek emek piyasasında sayısal olarak hâkim konuma gelmesi yeni tarz bir emekçi sınıfını doğurmuştur. Bu sınıf genel olarak geleneksel orta sınıf anlayışına uygun olan niteliklere sahip, beyaz yakalı, yüksek eğitilmiş, görece olarak teknolojik yeniliklere ayak uydurabilen, (çağrı merkezleri, büro ve sekreterlik işleri, sigortacılık, çeşitli ev-ofis çalışanları vb. işlerde istihdam edilen) ancak emek sürecinde önceki dönemlere kıyasla daha güvencesiz ve esnek üretim süreçlerine ve kapitalist sömürü sistemine dâhil olan bir emekçi grubunu temsil etmektedir. Bu gelişmeler çağımızda işçi sınıfının yok olduğu, iş gücünün yoğun bir biçimde hizmet sektöründe yoğunlaşmasından dolayı geleneksel mavi yakalı proletaryanın artık günümüz sınıflı toplumlarında yer almadığı tartışmalarıyla değerlendirilmektedir. Bu anlamda bu “yeni sınıf”ı nitelendirme denemeleri üzerinde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Örneğin Castells, geleneksel işçi sınıfının sonu ile ilgili iki nokta üzerinden tahmin yürütür. İlk olarak tüm radikal politik hareketlerin dayanak noktası olan bu sınıf sayısal olarak bir çöküştür ve giderek el üretimine dayanmayan ve kadınsılaştıran bir emek grubu ile yer değiştirmektedir. İkinci olarak bu sınıfın topluma katkısı kalmamıştır. Emek-değer teorisi, değer-in bilgi teorisi ile yer değiştirmiştir. Castells’e göre, enformasyon yeni üretim sürecinin asli bir ögesidir ve emegin anahtar niteliği eğitimidir. Bu nedenle ekonomiye katkıda bulunan enformasyon, kapitalizmin yeni üreticilerinin bilgi işlemcileri ve jeneratörleridir (Castells, 1998’den akt., Halcli & Webster, 2000, s. 69). Ancak bu yeni enformasyonel emek de bakıldığında emek pazarında değişken ve kırılabilir bir yapıya sahiptir. Yeni bilgi işçileri kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda sürekli bir yeniden şekillenme sürecine tabi olmaktadır. Enformasyon çalışanlarının da pazar koşullarına tabi olmasından dolayı yüksek eğitim emek pazarında her zaman ayrıcalıklı bir pozisyonu garantilememektedir.

Standing'e (2014, s. 21) göre, küreselleşme ulusal sınıf yapılarını parçalamıştır. Dünya çapında eşitsizlikler artarken ve daha esnek bir emek piyasasına doğru gidilirken sınıf ortadan kaybolmamıştır. Daha ziyade parçalı bir sınıf görüntüsü ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Standing (2014), 21. yüzyılda küresel emek piyasasında sınıf ilişkilerini yansıtan yeni bir sınıflandırmaya ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Standing (2014), küresel çağda bir yandan sınıf özelliği sergileyen ancak "kendisi için sınıf" olmaktan uzak olan, proletaryanın sahip olduğu toplumsal sözleşme ilişkilerine sahip olmayan, parçalı bir statüye sahip olan ve eskiye dayalı sınıf ve meslek kavramlarıyla kolay kolay örtüşmeyen, henüz oluşum sürecinde bir "prekarya" sınıfı tanımlamıştır. Bu sınıf, tam istihdama dayalı bir hükümetin simgelediği makro düzeyde yeterli gelir getirici fırsatlardan, istihdam, iş ve çalışma güvencesinden ve temsiliyetten yoksundur.

Buna ek olarak yeni teknolojilerin gelişmesi yeni meslekler oluşturmanın yanı sıra beyaz yakalı çalışanların işsizliği yönünde bir sonuç da doğurmuştur. Sadece kâğıttan bilgisayara geçişin, bütün büro işlerinde istihdam kapasitesini sektöre göre %25 ila %75 oranında düşürdüğü hesaplanmaktadır. Pek çok sektörde bilgisayarlaşmanın en azından yardımcı personel veya çırak istihdamında daralmaya yol açtığı dikkat çekmektedir (Castel, 2008'den akt., Bora, Bora, Erdoğan & Üstün, 2011).

Yeni orta sınıf emeğini satarak yaşayan ama üretim sürecinde sermaye adına işlev gören grubu ifade etmektedir. Burada üretken emek ve üretken olmayan emek arasındaki tartışma karşımıza çıkar. Örneğin, Poulantzas'a göre, sadece artı ürün üreten mavi yakalı işçiler proletarya kategorisine sokulabilir. Ücretli çalışanların diğer kategorileri (üretici olmayan çalışanlar, zihinsel emek, denetçi emek) ayrı bir sınıf içerisinde olmak zorundadır- ya yeni küçük burjuvanın ya da yönetici sınıfın ve burjuvazinin içinde (Wright, 1993, s. 31). Bu iki grup arasındaki sınırı ise özellikle üretici olan ve üretici olmayan emek ayrımları çizmektedir. Buna ek olarak yine Poulantzas'a göre, ekonomik düzlemde eski ve yeni küçük burjuvazi arasında farklılıklar olmasına rağmen bu iki grup sınıf çatışması olgusunda benzer ideolojik ilişkiler içerisindedir.

Sınıflar, ekonomik, politik ve ideolojik düzeye sıkı sıkıya bağlıdırlar. Marx'ın sınıf ilişkileri açıklamaları sadece ekonomik yapı üzerinde temellenmez; bir toplumsal oluşumun ve bir üretim biçiminin yapısal bütünü ve oradaki çeşitli düzeylerin aralarında süren ilişkileri de içerir. Sınıflar, ekonomik yapının politik ve ideolojik yapıya olan etkisi şeklinde belirlenmezler, yapıların toplumsal ilişkiler alanı içerisindeki topyekûn etkisi olarak belirirler. Sınıf, toplumsal yapıların etkisi sonucunda oluştuğundan kendisi bir yapı oluşturmaz. Bunun yanı sıra toplumsal sınıflar yapıların kavramını oluşturan "deneysel bir şey" değildirler; toplumsal ilişkilerin ve toplumsal grupların genellemesidirler ve aynı zamanda onlara dair kavramları oluştururlar. Poulantzas'a göre, bir sınıf ancak sınıf bilincine sahipse ve parti örgütlenmesi varsa özerk bir sınıf halini alır (Poulantzas, 1992).

Wright ve Hahnel (2014) bu görüşe karşı çıkar. Wright hakların ve yetkilerin ayrışması temelinde üretilen çelişkili sınıf mevkilerine vurguda bulunur. Wright ve Hahnel'e (2014, s. 31) göre, örneğin şirket yöneticileri, sermayenin –işçileri işe alıp işten çıkarmak, yeni teknolojiler ve emek süreci değişimleri hakkında karar almak vs.– kimi yetkilerini kullanan ve bu bakımdan kapitalizmin sınıf ilişkileri içinde kapitalist bir konum işgal eden kişiler olarak görülebilir. Öte yandan genelde fabrikayı satamaz ve varlıklarının değerini kişisel tüketim amacıyla dönüştüremezler ve mülk sahipleri mutsuz olduğunda işten atılabilirler. Bu bakımdan da sınıf ilişkileri içerisinde işçi sınıfı mevkiini işgal ederler. Bu durum bahsi geçen çalışanların işlerinin özelliğinden kaynaklanan, çalışan üzerinde etkin haklar elde etme ve kontrol yetkisi sağlama biçimlerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla yöneticiler, burjuvazi ve proletarya arasında çelişkili bir mevki işgal ederler.

Wright (1993), bazı Marksist düşünürlerin sadece mavi yakalıları proletarya sınıfı içerisine dâhil ettiğini belirtmektedir. Diğer Marksistler ise düşük gelirli, rutinleşmiş işlerde çalışan beyaz yakalı işçilerin, dahası tüm ücretli çalışanların da bu kategoriye dâhil edilebileceğini tartışmaktadırlar. Fakat sınıflar Marksist teoride sadece analitik soyutlamalar değildir, onlar gerçek sosyal güçlerdir ve gerçek sonuçlara sahiptir. Hangi sosyal pozisyonların hangi sınıflar içerisinde kategorize edileceği bizim sınıf çatışması ve sosyal değişim anlayışımız için önem teşkil etmektedir.

Çelişkili sınıfsal mevkiler fikri Wright'a, sorunlu orta sınıfları kuramsallaştırma ve Marx'ın geliştirdiği ikili temel sınıf modelini, yöneticileri, küçük işverenleri ve yarı bağımsız ücretlileri kapsayacak şekilde genişletme olanağı sağlamıştır. Dolayısıyla Wright'a göre, yöneticiler burjuvazi ve proletarya arasında çelişkili bir mevkidedirler; yarı bağımsız işçiler küçük burjuvazi ile proletarya arasında, küçük işverenler ise burjuvazi ile küçük burjuvazi arasında çelişkili bir mevki işgal etmektedirler. Wright'ın bu üç çelişkili sınıfsal mevkii belirlemesinin temelinde kontrol kavramı vardır: yatırım ve birikim süreci üzerinde kontrol, üretim araçları üzerinde kontrol ve emek gücü üzerinde kontrol. Gelişmiş kapitalist bir toplumda burjuvazi bu üç çeşit kontrole sahipken proletarya hiç birine sahip değildir. Küçük burjuvazi, burjuvaziye benzemekte ancak başkalarına ait emek gücünü kontrol etmemektedir. Yöneticiler, küçük işverenler ve yarı bağımsız işçiler, işçilerden fazla ancak burjuvaziden az olmak üzere, değişen oranlarda kontrole sahiptirler. Dolayısıyla çelişkili sınıflar karışık bir kontrol örüntüsü sergileyen sınıflardır. Wright, burjuvazi ve proletarya arasında tam, kısmi, asgari kontrol durumları ve hiç kontrolün olmadığı durumlar olmak üzere dört çelişkili mevki ayrımı yapmıştır. Bunlar yatırımlar üzerinde minimum kontrolü olan üst düzey idareciler; yatırımlar, üretim araçları ve başkalarına ait emek gücü üzerinde kısmi kontrolü olan orta düzeydeki idareciler; üretim ile emek gücü üzerinde minimum kontrolü olan teknokratlar ve sadece emek gücü üzerinde minimum kontrolü olan ustabaşı/bant denetçilerdir (Edgell, 1998, s. 26–27).

Wright'a (1993) göre, sosyal yapıdaki tüm pozisyonlar basit bir sınıfta temellenemez. Bazı pozisyonlar nesnel olarak sınıflararası çelişkili yerleri işgal edebilirler. Wright, Poulantzas'ın üretici ve üretici olmayan emek ayrımını eleştirir ve ona göre bu durum iki ayrı tip emekçi oluşturmaktan ziyade, emek aktivitesinin iki ayrı boyutu olarak düşünülmelidir. Bu anlamda, üretken emekle üretken olmayan emek arasındaki tek fark, üretken emekte karşılığı ödenmemiş emek-zamana kapitalist tarafından artı değer olarak el konurken, üretken olmayan emekte ise karşılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı değere el koyarak kapitalistin maliyetini düşürür. İki durumda da kapitalist işçileri daha çok çalıştıracak, üretkenliği arttırmaya çalışacaktır. İki durumda da işçiler kendi emek süreçleri üzerinde denetimden yoksun bırakılacaklardır (Wright, 1993'ten akt., Callinicos & Harman, 1994, s. 29).

Callinicos ve Harman'a (1994, s. 15) göre, yeni beyaz yakalı sınıfı işçi sınıfından ayrı bir yapı olarak düşünmek hatadır. Ona göre, işçi sınıfının hiçbir zaman sabit bir meslek yapısı olmamıştır. Sermaye birikiminin ihtiyaçları değiştikçe bu yapı da değişmiştir. Kriz dönemleri yeniden örgütlenme ve yeniden yapılanma dönemleridir. Bazı işler yok olup başkaları yaratıldıkça işçi sınıfı da bu yeniden yapılanma sürecinin bir parçası olur. Bu işçi sınıfının yeniden organizasyonudur.

Bu anlamda statü, meslek vb. temelli sınıf tanımları statiktir. Marksist sınıf teorisi ise sınıflara toplumu değiştirme gücü yüklediğinden dinamiktir. Bu görüşe göre, "yeni orta sınıf"ın büyümesi ise, işçi sınıfının daralmasını değil, genişlemesini temsil etmektedir. Bu anlamda sınıf bireylerin yaptıkları işten (meslekten) ziyade yaptıkları işin üretim sürecinde bir grubun diğer grubu sömürdüğü çelişkili ilişkinin neresinde yer aldığı ile ilgilidir. Bu anlamda beyaz yakalı iş kategorisi 3 ayrı sınıfsal konumu kucaklar:

- Aslında fiilen kapitalist sınıfın aylıklı üyeleri olan üst düzey menajerler ve idareciler,
- Fiilen işçi sınıfının üyeleri olan beyaz yakalılar,
- Alt meslekler (Öğretmenler, hemşireler, teknik ressamlar, laboratuvar teknisyenleri, sosyal görevliler)." (Callinicos & Harman, 1994)

Kumar (1992), Braverman'ın "büro işinin sanayileşmesi" kavramını ele almıştır. Bu durum büro işlerinin yarı vasıflı, tekrara dayalı ve elle yapılan işlerden oluşmasını ifade etmektedir. Bu yöndeki görüşlere göre yeni enformasyon sistemlerinin getirdiği emek biçimleri beyaz yakalı çalışanlar açısından bir "niteliksizleşme" durumu yaratmaktadır. Braverman'a göre hizmet işleri en az manüfaktür endüstrilerindeki işler kadar "Taylorist"tir. Ofis, bir atölye kadar endüstrize edilebilir. Çoğu beyaz yakalı iş de, mavi yakalı işler kadar rutinleşmeye, parçalanmaya ve niteliksizleşmeye tabidir. Braverman'a göre yeni iş prensiplerinin yaygınlaşmasına ve yeni profesyonel etik anlayışına yönelik inançlar hatalıdır. Bilgisayar, bu inançları paylaşan pek çok düşünür tarafından özgürleşmenin bir aracı olarak anılmaktadır. Bu durum yaygın

bir pratikten ziyade en azından bir umut ve bir vaat olarak kalmaktadır. Pek çok enformasyon çalışanı açısından yeni teknoloji uygulamaları niteliksizliğin bir dinamiği olmaya devam etmektedir. Bilgisayar işi de görevlerin ayrışması ve bölünmesi, çalışanlar için işin giderek rutinleşmesi ve küçük bir araştırmacılar ve tasarımcılar grubu için yüksek düzeyde uzmanlaşmış işler gibi pek çok benzer örneği takip etmektedir (akt., Erdoğan, 2012, s. 50).

Braverman'a (1998, s. 207–208) göre, bürolar mal ve hizmetler biçimindeki metaların alınıp satıldığı üretim şirketlerine bağlı oldukları durumlarda, aynı şirket içerisinde bir başka yerde sürdürülen üretken emek süreçlerinin yardımcısı ve tamamlayıcısıdır, ancak tekeli kapitalizmin gelişmesiyle birlikte üretim sürecinden ayrı olarak faaliyetlerini tamamen büro emeği aracılığı ile sürdüren işletme tipleri de yaygınlaşmıştır. Bankalar ve kredi aracıları sadece büro emeğini yönetirler ve istihdam edilen emek neredeyse bütünüyle bürolarda çalışan memurlardan ve büroları temizleyen hizmet çalışanlarından oluşmaktadır.

Çalışanlarının genelinin büro işleri ile meşgul olduğu sektörlerde sermayenin gelişimi kapitalistin başkalarını çalıştırma görevini kişisel bir faaliyet olmaktan çıkararak bir insan kitlesinin işine dönüştürmüştür. Kapitalistin görevi sermayeyi temsil etmek ve onu genişletmektir. Bu, ya üretken endüstriler ve aktivitelerde artı-değer üretimini kontrol ederek ya da bu sanayi ve faaliyet türleri üzerinden artı-değere el koyarak gerçekleştirilir. Kontrol etmeye ve el koymaya dayanan yönetim işlevlerinin kendisi bir emek süreci haline gelir. Söz konusu süreç, sermayenin emek süreçlerine tatbik ettiği uygulamalara benzer bir biçimde yürütülür (Braverman, 1998, s. 208).

Büro çalışmasının, kendi başına bir emek sürecine dönüşmesi ile birlikte, sermaye tarafından sistemleştirme ve kontrol etme ihtiyacı da hissedilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Taylorist bilimsel yönetim metotlarının bürolara uygulanması söz konusu olmaya başlamıştır. Çıktıların ve iş sürecinin sürekli denetimi ve kontrolü büro işlerinin standartlaşması ve rasyonelleştirilmesini sağlamıştır. Büronun kendisi bir kez rasyonelleştirme sürecine maruz kaldığında büro emeğinin eğitilmiş ve vasıflı emekle, imalat ve üretim emeğinin de vasıfsız ve yarı-vasıflı emekle özdeşleştirilmesi geçerliliğini yitirmiştir. Düşünme ve planlama işlevleri büro içerisinde küçük bir grupta yoğunlaşmış ve büro, burada istihdam edilen kişiler açısından tıpkı fabrika gibi bir kol emeği merkezi haline gelmiştir (Braverman, 1998).

Son yıllarda, gelişmiş ülkelerdeki istihdam ilişkileri, normatif temeli olan standart iş düzenlemelerinden uzaklaşmış, standart olmayan, atipik iş ilişkilerinin yaygınlaşması yönünde değişim göstermiştir. İstihdam ilişkilerinde, işin kendisinde ve emek sürecinde meydana gelen bu değişim, emek piyasalarının ve iş organizasyonlarının esnek çalışma sistemi temelinde örgütlenmesi sonucunu doğurmuştur. İstihdam ilişkilerinde esneklik, özellikle işverenin işletmenin değişen emek ihtiyacını çalışanların

sayısını artırıp azaltarak çabucak ayarlayabilme yeteneği ve kapasitesidir (Parlak & Özdemir, 2011, s. 9). İstihdam ilişkilerinde esneklik, sayısal esneklik politikalarının bir sonucu olan belirli süreli istihdam, kısmi zamanlı çalışma, işçi temininin özel istihdam büroları aracılığı ile yapılması, taşeronlaşma ve tele-çalışma gibi olguları içermektedir. Buna ek olarak, işçilerin gerektiğinde farklı işleri gerçekleştirebilmesini ve firma içinde farklı birimlere hareketliliklerinin sağlanmasını içeren, işlevsel esnekliğin bir gereği olan emek süreci esnekliği uygulamalarının yanı sıra kısmi zamanlı, vardiya usulü veya uzun çalışma saatlerini içeren esnek çalışma süresine yönelik uygulamalar da esnek çalışma sistemi içinde çalışanların maruz kaldığı politiklardır (Parlak & Özdemir, 2011).

Buna ek olarak, esnek çalışma sisteminde, çalışanlar çeşitli kademelerde birbirinden ayrılmaktadırlar. Harvey'e (1999, s. 174) göre, her firmanın "çekirdek" bir işgücü vardır. Bu kategorideki çalışanlar, tam zamanlı ve sürekli çalışan, kurumun uzun vadeli geleceğinde önem taşıyan ve sayısı gittikçe azalan bir grubu temsil etmektedirler. İş güvencesi, yükselme ve yeni beceri edinme şansı daha yüksek olan, görece olarak cömert emeklilik, sigorta ve başka tür haklara sahip olan bu gruptan yine de kendini koşullara uydurma kapasitesine, esnekliğe ve gerekirse coğrafi akışkanlığa açık olması beklenir. Ne var ki, zor dönemlerde çekirdek işçileri işten çıkarmanın potansiyel maliyeti şirketi (tasarımdan reklama ve finans yönetimine kadar) üst düzey işleri bile taşeron firmalara devretmeye sevk edebilir. Bu durumda çekirdek yönetici grup küçülmüş olacaktır. "Çevre işgücü" ise kendi içerisinde iki alt gruptan oluşmaktadır. İlk grupta büro işleri, sekreterlik, rutin işler ve daha az vasıflı bedensel işler gibi, işgücü piyasasında her an bulunabilecek vasıflara sahip tam zamanlı çalışan personel bulunur. Meslekî yükselme olanakları daha düşük olan bu grup, yüksek işgücü devir özelliği gösterir. İkinci çevresel grup ise firmalara daha büyük "sayısal esneklik" sağlamaktadır. İlk gruptan daha düşük iş güvencesine sahiptir. Bu gruptakiler, yarı zamanlı çalışanları, sektörün ve piyasanın ihtiyaçlarına göre gerektiğinde istihdam edilenleri, sabit süreli sözleşmeyle çalışanları, geçici işçileri, taşeron işçilerini ve çeşitli stajyerleri kapsamaktadır (akt., Erdoğan, 2012, s. 39-40).

Crowley, Tope, Chamberlain ve Hodson'a göre, 1980'ler ve 1990'larda kârlar üzerine yapılan vurgular, uluslararası rekabet, satın alma ya da satma işlemleri ve yükselen hissedar beklentileri firmaların profesyonel ve yönetici kadrolarında esnek çalışma düzenlemelerini artırma yolunda ısrarlarına neden olmuştur. Eşit mali hedeflere rağmen bu değişkenler sadece basit görevler üzerinde odaklanmamış, işten çıkarmalar, kontrata bağlı olarak geçici profesyonel çalışanlarla işleri yürütme ve proje temelli çalışmalar üzerine temellenen çalışma ilişkilerinde de değişim gözlenmeye başlanmıştır. Bu anlamda Crowley ve arkadaşlarına göre Post-Fordist dönem Taylorist çalışma ilişkilerinin yeniden bir canlanışını ifade etmektedir. Taylor, yazılı prosedürlerle işi küçük parçalara bölmek, çalışanları seçmek ve onları eğitmek, kol

işçilerini karar mekanizmalarından uzak tutmak vb. yöntemlerle bilimsel olarak iş verimliliğinin artırılabilceğini ileri sürmüştür, ancak beyin işçilerini sürekli kontrol altında tutacak bir sistem geliştirmekte başarısız olmuştur (Crowley, Tope, Chamberlain & Hodson, 2010, s. 423). Post-Fordist çalışma anlayışı, Taylorist bilimsel yönetim anlayışındaki bu eksikliği giderme çabası içerisinde olmuştur. İş hayatındaki esneklik uygulamaları, uzun çalışma saatleri, proje temelli çalışma ile güvencesiz ve kontrata dayalı iş süreçleri çalışanların üzerinde performans baskısı yaratmış, çalışanlar bu baskının altında iş kaybetme korkusu nedeniyle iş verimliliğini “gönülsüz” biçimde arttırmışlardır. Ancak bu durum iş stresi, performans baskısı, zayıf çalışan bağlılığı gibi etkenlere de neden olmaktadır.

Geniş ulusal şirketlerin yükselişi ofis ortamında değişikliklere neden olmuştur ve üretimin büyümesi ofis çalışanlarına olan talebi de arttırmıştır. Bu anlamda ulusal şirketler geniş ofis çalışanlarından oluşan merkezî ofisler kurmuşlardır. Bütün bu oluşumlar ise genel olarak bankacılık, komisyonculuk, sigortacılık gibi iş alanı ofis çalışmasını gerektiren sektörlerin ekonomideki payının büyümesi ile ilgilidir. Ofis çalışanlarına olan talep daha fazla çalışan, yeni makineler ve bilimsel yönetimin ofis içinde yaşama geçirilmesiyle buluşmuştur. Bu durum yeni teknolojik makinelerin ofis içerisine sokulmasıyla devam etmiştir. Bilimsel yönetim, zaman kullanımının yeniden düzenlenmesi ve farklı işçi grupları arasındaki ayrımlar yoluyla, işi bir dizi adımla bölmek amaçlı kullanılmıştır. Fiziksel düzenlemeler boşa harcanan hareketleri gidermek amaçlı kullanılmıştır. Ofis rutinlerindeki değişimler ofis hiyerarşisinde de değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu da büyük bir kısmının erkek çalışanlardan oluştuğu yönetim kademesi ile genel olarak sekreterlik işlerinden sorumlu kadın çalışanlar arasındaki ayrımı doğurmuştur (Glenn & Feldberg, 1977). Buna ek olarak bu yeni beyaz yakalı çalışan sınıfı, cinsiyet ve görelî ücretlerdeki farklılıkların köktenci değişmesi göz önüne alınarak, geçmişteki örnekler ile çok az bir devamlılık ilişkisi içinde gelişmiştir. Ayrıca tam zamanlı ofis çalışanlarının genel haftalık ücretlerine bakıldığında pek çoğunun mavi yakalı işçilerden haftalık bazda daha az ücretlerle çalıştıkları görülmüştür (Braverman, 1998). Genel açıdan bakıldığında ofis işleri; hesaplama ve kayıt tutma, planlama, takvim oluşturma, yazışma, görüşme, kopyalama ve bunun gibi işlerin yapılmasını gerektirir. Fakat modern şirketlerin gelişimiyle bu işlevlerin şirketin çeşitli departmanlarının ve kollarının özel biçimleri olduğu varsayılmıştır (Braverman, 1998, s. 207). Bu durum Taylorist, işi parçalara bölme ve küçük gruplar arasında paylaşırma anlayışını içeren rasyonalizasyon sürecinin bir eseridir. Bu süreç özetle orta sınıfın proleterleşmesi olgusu ile ilişkilendirilmektedir.

Callinicos ve Harman’a (1994, s. 82) göre, büroda ve benzer işlerde çalışan işçiler de işçi sınıfının bir parçasıdır. Bu kategoriye perakende mağaza kasiyerleri, kasada duran, para alan ve paket yapan işçiler, daktilocular, stenocular, sekreterler, büro makinesi operatörleri ve hatta benzincilerde çalışanlar ile itfaiyeciler de girer. Büro işçilerinin

ücret ve çalışma koşulları son yarım yüzyılı aşkın zaman diliminde kol işçileri kitlesinin koşullarına yaklaşmıştır. Buna ek olarak büro işçisi ve benzer beyaz yakalı işçilerin proleter niteliğinin bir başka kanıtı da pek çoğunun erkek kol işçilerinin eşleri, kız kardeşleri ve kızları olmasıdır. Ancak, yeni orta sınıfın üyelerinin ortak bir eğitim almış olmaları ve aynı meslek ve ücret yapısına bağlı kalmaları, kendilerini kol işçilerinden “üstün” görmeye eğilim duymaları manasına gelebilmektedir. Bu durum, söz konusu çalışanların statüleri dikkate alındığında, nesnel sınıfsal konumu yansıtmayan bir bilince işaret eder. Politik tutumlar açısından önemli sonuçlar doğurabilecek bu durum, bu grubun kendilerini orta sınıftan saymalarına ve kendilerinin işçilerden farklı çıkarları bulunduğunu düşünmelerine neden olabilir (Callinicos & Harman, 1994).

Maaşlı profesyonellerin proleterleşmesi tartışmasında proleterleşmenin kavramsal yapısının yeniden tanımlanması gerekir. Bu kişinin gerçekleştirdiği iş üzerindeki kontrolünün yokluğu, kişinin bir firma adına ya da kendi hesabına çalışıp çalışmadığı gibi değişkenlerle karakterize edilebilir (Derber, 1983). Buna ek olarak ofis ortamının bilimsel üretim anlayışıyla rasyonalizasyonu sonucu çalışanlarda meydana gelen iş tatmini, yabancılaşma vb. faktörler de proleterleşme hakkında bize fikir verebilmektedir. Derber’e (1983) göre, kişinin emek süreci üzerinde kontrolünün yokluğu, ürünün sonucunda ve araçlar üzerinde kontrolünün olmaması ile ilgilidir. Çalışanın herhangi bir yaratıcılık göstermesine izin vermeksizin üretimin önceden planlanmış bir teknik plan ile yukarıdan belirlenmesi anlamına gelen bu durum teknik proleterleşmeyi ifade eder. Teknik proleterleşmenin dereceleri önemli ölçüde değişebilir. Bu, uzmanlaşmanın derecesine ve yönetimin üretim planı tarafından belirlenen parçalanma (görevlerin küçük birimlere bölünmesi) gibi etkenlere bağlı olan rutinleşmiş emek sürecini içermektedir. Buna ek olarak, üretim üzerindeki kontrol yokluğu da daha geniş bir anlamda bir kişinin kendi yaptığı işin sonuçları üzerindeki kontrol yokluğu olarak yeniden kavramsallaştırılabilir. İdeolojik proleterleşme ise işin ortaya koyduğu sosyal amaçlar üzerinde yönetimin kontrolünün benimsenmesidir. İdeolojik proleterleşme, kişinin son ürünü belirlemedeki, pazardaki idareyi yürütmedeki ya da emeği satın alan organizasyonun sosyal politika ve değerlerini seçme ya da tanımlamadaki güçsüzlüğünü içermektedir.

Gerek kapitalist piyasa ekonomisinin çalışan “rıza”sını gerçekleştirme, daha doğrusu çalışan sınıf üzerinde ideolojik hegemonya kurma çabası gerekse de şirketlerin yeni düzensiz ekonomik parametrelere uyum sağlama hedefleri sonucunda “esnek çalışma sistemi” kavramı ortaya atılmıştır. Bu anlamda emek gücünün mekân, zaman, ücret, sosyal güvence vb. bağlamlarda esnekleştirilmesine, daha doğrusu işyerinin bu alanlardaki çalışanlara karşı olan sorumluluklarının esnetilmesine dönük emek piyasasını düzenleyici bir dizi politika uygulamaya konmuştur.

Enformasyon Toplumu ve Türkiye

Günümüzde bilginin üretimi ve işlenmesi ekonomik büyümenin kaynaklarından biridir. Bilgi toplumuna geçişle birlikte emek sürecinde, meslekî yapıda ve işletmelerin yapısında işe alma ve değerlendirme, toplu pazarlık ve endüstri ilişkileri gibi alanlarda ciddi değişiklikler meydana gelmiştir. Buna ek olarak bilgi toplumu ile birlikte yeni bir emek süreci, iş ve işçi tipi de ortaya çıkmıştır. Bu işçiler sanayi dönemine özgü fabrikalarda çalışan, rutin işler yapan, vasıfsız ya da yarı vasıflı mavi yakalı kol işçilerinin aksine, yüksek bilgi birikimi ve beceri kadar teknoloji kullanımını gerektiren, hem girdinin hem de çıktının bilgi olduğu işleri yapmaktadırlar. Bu işgücünün çok yakın bir gelecekte egemen işgücü konumuna geleceği varsayılmaktadır (Parlak & Çetin, 2007, s. 108). Bu anlamda bilgi toplumunda sanayi toplumunun meslek yapısından daha farklı bir meslek yapısı oluşması söz konusudur. Sanayi toplumunun mavi yakalı işgücünün yerini beyaz yakalı işgücü alacaktır. Bilgi toplumunda, daha yüksek bir teknoloji kullanılacağından üretimde daha az sayıda işçi kullanılacaktır ve işgücü sanayiden çok hizmet kesiminde toplanacaktır (Kocacık, 2003, s. 5).

Türkiye'nin sanayileşme sürecine geç başlamış bir ülke olması, bilgi toplumunun alt yapısını oluşturan gelişmelerden yeterince yararlanmasını da engellemiştir (Kocacık, 2003, s. 7). Sanayileşme sürecine baktığımızda Türkiye'nin yarı sanayileşmiş bir toplum olduğu, sanayileşmeyi ithal teknoloji ile bugünkü aşamasına ulaştırdığı ve bilişim teknolojisini de ithal teknoloji olarak kullandığı görülmektedir. Günümüzün sanayileşmiş bilgi toplumlarına bakıldığında, hepsinin teknoloji üretebilir bir konumda olduğu görülmektedir. Türkiye'de varolan kültür ile ithal teknoloji arasında bir kopukluk kalmış ve teknolojiyi üretmenin ön koşulları yaratılmamıştır. Türkiye ne sanayi toplumunun ne de bilgi toplumunun teknolojisini kendisi üretmektedir (Erkan, 1998'den akt., Kocacık, 2003, s. 7-8). Bu durum, gelişmiş ülkelerin hizmet sektöründeki birçok işi geliştirmekte olan ülkelere kaydırmasının bir sonucu olarak da görülebilir. Yaratıcılık gerektirmeyen rutin işlerin bazıları daha ucuza mal olduğu için geliştirmekte olan ülkelerde gerçekleştirilmektedir. Özellikle veri girme işlerinin merkez ülkelerden işgücünün ucuz olduğu çevre ülkelere doğru kaymasından söz edilebilir. Enformasyon teknolojisi sayesinde veriler elektronik postalar aracılığıyla kolay bir biçimde geliştirmekte olan ülkelerdeki bürolara gönderilebilmektedir (Sayın, 2002, s. 307).

Türkiye'de enformasyon teknolojisinin hem kişiler hem de firmalar bazında kullanımını sürekli artmaktadır ve bu alana ilişkin çalışan sayıları da artış göstermektedir. TÜİK (2015) verilerine göre, Türkiye'deki teknoloji kullanımına bakıldığında, on ve daha fazla çalışanı olan girişimlerde internet kullanımının %92,5 ve bilgisayar kullanımının %95,2 oranında olduğu görülmektedir. Hane içinde internet ve bilgisayar kullanım oranlarına bakıldığında ise bilgisayarın %54,8, internetin ise %55,9 oranında kullanıldığı görülmektedir. Buna ek olarak Türkiye'de Gayri Safi Yurt İçi Hasıla içerisinde Ar-Ge harcamalarına ayrılan payın yıldan yıla arttığı da gözlenmiş-

tir. Bu oranın 2014'te 17 milyarı geçtiği belirtilmektedir. Türkiye'de Ar-Ge insan gücü sayılarına bakıldığında ise bu oranın kamu ve özel sektörde 213 bini geçtiği görülmektedir. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla Türkiye'nin bu alanda hâlâ geride olduğu açıktır.

OECD 2012 verilerine bakıldığında Türkiye'de hane başına düşen internet kullanımının %47,2 ile diğer ülkelere kıyasla oldukça geride olduğu görülmektedir. Bu oranın İngiltere'de %86,8, Amerika'da %71,7, Kanada'da %80,5, Çek Cumhuriyeti'nde %65,4, Fransa'da %80, Yunanistan'da %53,6, Macaristan'da %68,6, Şili'de %60,5, Meksika ise %26 olduğu görülmektedir. Türkiye genel tabloda Meksika ile birlikte altlarda yer almaktadır. Buna ek olarak OECD ülkeleri içerisinde, kendi işine sahip olup enformasyon teknolojisi alanında işçi çalıştıran kişilerin oranının Türkiye'de %6,5 olduğu görülmüştür. Buna karşın çalışanları olmaksızın bu işlerde çalışan kişilerin oranı Türkiye için %20,8 olarak belirtilmiştir (OECD, 2012). Enformasyon toplumu simgeleyen temel göstergelere bakıldığında Türkiye'nin OECD ve AB ülkelerinin oldukça gerisinde olduğu gözlenmektedir.

Türkiye'de enformasyon teknolojisinin kullanımı pek çok ülkeye kıyasla sınırlı olmasına karşın, bu teknolojiler emek piyasasının yapısını şekillendirmek üzere kullanılmaktadır. Bu anlamda bilgisayara dayalı işlerin ekonomideki artan oranı, hem büro içi hem de ev-ofis sistemi gibi büro dışı bilgisayara dayalı olarak çalışan kişi sayısının da artmasına neden olmuştur.

Postfordist dönemin ana karakteristiği olan esnek çalışma sistemine dayanan uygulamalar Türkiye'de de tüm dünyada olduğu gibi bilgisayara dayalı işlerin gerçekleştirilmesinde kullanılmaktadır. Çağrı merkezi çalışanları, müşteri temsilcileri, ev-ofis çalışanları vb. bu çalışma sistemlerine tabidirler. Esnek çalışma sistemleri her ne kadar postfordizme özgü "yeni" bir emek rejimi olarak sunulsa da esasen Taylorizm'in enformasyon teknolojileri yoluyla kafa emeğine uygulanmasını içermektedirler.

Parlak ve Çetin'in (2007) çağrı merkezi çalışanları üzerinde gerçekleştirdikleri araştırmaya göre, çağrı merkezleri her ne kadar yeni bir organizasyon türünü simgeleseler de bu alandaki işler Taylorist bir çizgide tasarlanmaktadır. Çağrı merkezlerinde çalışanların denetimi ve performanslarının değerlendirilmesi elektronik denetim mekanizmaları ile yapılmaktadır. Bu sistemde de Taylorizm'deki "parça başı ücret" uygulamasına benzer şekilde müşteri memnuniyeti ile sonuçlanan ve en kısa sürede tamamlanan "çağrı başına performans" ölçütleri kullanılmakta ve çalışanlar bu performans ölçütlerine göre terfi almakta veya ödüllendirilmektedir.

Parlak ve Çetin'e (2007, s. 115) göre, çağrı merkezlerindeki emek süreci kitle üretimindeki emek süreci ile pek çok ortak özelliğe sahiptir. Çalışanlar sürekli olarak hedef tutturma yarışı içine sokulmakta, emek süreci üzerinde yönetsel kontrol ve

denetim bu yolla sağlanmaktadır. Bu alanda teknolojik gelişmeler, bir yandan emek süreci üzerindeki yönetsel kontrolü her gün biraz daha arttırırken, diğer yandan da artan talep karşısında iş daha da yoğunlaşmakta ve standartlaşmaktadır. Keser (2006) tarafından yapılan araştırmaya göre ise, çağrı merkezi çalışanlarının iş yükünün yüksekliliğine oranla iş doyum düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir.

Ofis ve ev-ofis çalışanlarının karşılaştırıldığı başka bir araştırmada ise ofis içi bilgisayara dayalı çalışanların düşük iş tatmini ve başarı duygusu gösterdikleri ve gerçekleştirdikleri işin çalışanların yaratıcılıklarını ortaya koymalarına fırsat vermediği görülmüştür. Buna karşın benzer işleri ev ortamında gerçekleştiren ev-ofis çalışanları bireylerin iş tatmini ve iş stresi açısından kendilerini avantajlı hissettikleri belirtilmiştir. Ancak bu çalışanlarda da sağlık ve iş güvencesine sahiplik oranının düşük olduğu ve çalışanların izolasyona maruz kaldığı görülmüştür (Erdoğan, 2012).

Post-Fordist çalışma anlayışları ve enformasyon teknolojisinin çalışma hayatında yoğun olarak kullanılması, iş verimini arttırmanın yanı sıra çalışanların işverenler tarafından koordinasyonu ve denetlenmesi ihtiyaçlarına yönelik olarak da kullanılmaktadır. İş yeri içinde yapılan düzenlemelerle Fordist sistemdeki yabancılaşma sorununun ortadan kalktığı ifade edilmekle birlikte, teknolojinin getirdiği yeni olanaklarla daha fazla çalışan, daha fazla artı-değer yaratan ve sıkı sıkıya denetim altında olan bir çalışan bir grubu ortaya çıkmıştır. Kol emeğinin yanı sıra zihinsel emeğini de işletmenin kârlılığı için seferber eden işçi, eskisine göre çok daha yoğun ve yorucu bir çalışma temposunun içine itilmiştir (Alkan, 2007, s. 83).

Sonuç

Enformasyon toplumu ve iş hayatında bilgisayar teknolojilerine dayanan işlerin yaygınlaşması geçmişteki emek rejimlerine kıyasla farklı bir emek piyasası anlayışını doğurmuştur. Bu anlamda geleneksel olarak orta sınıf beyaz yakalı çalışan anlayışı günümüzde yeni teknolojik ve ekonomik değişikliklere uyarlanarak bir dizi değişim geçirmektedir. Bu değişimler ise genel olarak esnek çalışma sistemine dayanan ve çeşitli insan kaynakları uygulamaları ile gerçekleştirilen çalışma zamanının esnekleşmesi, iş ve sağlık güvencesi gibi sosyal haklarda aşınmalar, uzun-esnek çalışma saatleri ve değişken çalışma biçimleri (tam-yarı zamanlı çalışma) gibi uygulamalarla beraber gerçekleşmektedir.

Enformasyon toplumuna yönelik göstergeler açısından Türkiye dünyadaki birçok ülkeye göre geri kalmış bir profil çizmektedir. Buna karşın emek piyasasında enformasyon teknolojisinin kullanımı gittikçe yaygınlık kazanmakta ve yeni çalışma alanları oluşturmaktadır. Bu anlamda yeni emek piyasasında bu teknolojiyi kullanma becerisine sahip eğitilmiş çalışanların bilgisayara dayalı işlerde istihdam edilmesi söz konusudur. Bu tarz işlerde çalışanların denetimi ve koordinasyonu, yine bu teknoloji yardımıyla ve esnek çalışma sistemi ilkelerince sağlanmaktadır.

Esnek çalışma sistemleri küreselleşme ve neoliberalizm ile birlikte çalışma hayatını kökten değiştirmiştir. Esnekliğin firmalar için amaçlarından biri, firmaların esnek piyasa şartlarında kendilerine özgü ihtiyaçları karşılamaktır. Bu yüzden talebin yükseldiği dönemlerde fazla, düştüğü dönemlerde ise daha az işçi istihdam edildiği çalışma programları yaygınlaşmıştır. Buna ek olarak sürekli istihdam kavramı, yarı-zamanlı ya da taşeron türü (alt işveren) istihdama doğru evrilmiştir. Bu anlamda, bu emek politikaları altında çalışanlar zamansal, mekânsal ve işlevsel esneklik ile ücret esnekliği gibi uygulamalara maruz kalmaktadırlar. Çekirdek işgücünün bir kısmı ve yüksek pozisyonların dışındaki beyaz yakalı çalışanların birçoğu zamanı ve niteliği sürekli değişen ve iş güvencesinden yoksun çalışma sistemleri içerisinde yer almaktadırlar. Bu durum ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişim gösterse de günümüzde pek çok ofis çalışanı –özellikle çevre işgücü içerisindeki ikame edilebilir olan kısım- fabrikada kadrolu çalışan işçilerden daha az ücret ve daha az iş güvencesiyle hayatını sürdürmektedir. Post-Fordist dönemde iş olgusunun bu şekilde bir dönüşüm geçirmesi Taylorist bilimsel yönetimin yeniden iş hayatında uygulanmaya koyulması olarak görülmektedir. İş süreçlerinde var olan toplam kalite yönetimi ya da çeşitli insan kaynakları uygulamaları, esnek çalışma hayatının “iyiliklerine” yönelik olarak bizi kuşatan vurgular bu sürecin ideolojik yapısını oluşturmaktadır. Bu anlamda çalışanlara uygulanan esneklik politikaları çalışan disiplinini ve kontrolünü sağlamakta kullanılmaktadır.

Enformasyon toplumu bilgi işçisi kavramını ortaya çıkarmıştır ancak bu toplum farklı yazarlarca vurgulanan (sanayi devrimi, tarım devrimi gibi) ekonomik ve sosyal bir devrim değil, kapitalizmin teknolojik gelişmelere ayak uydurmasının bir sonucudur. Bahsi geçen enformasyon toplumu da kendi içerisinde yeni çelişkiler ve emek ilişkileri barındıran kapitalist bir toplumdur. Enformasyon toplumunun getirdiği “bilgi işçisi”nin niteliği toplumların gelişmişlik düzeylerine göre değişim göstermektedir. Yaptıkları işin niteliği gereği denetleyici ya da yönetici pozisyonda olup olmamaları sınıfsal olarak çelişkili bir görüntü çizse de, yaşam standardı ve gelir düzeyi olarak özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu çalışanlar işçi sınıfına yakın bir profil çizmektedirler.

Received: September 13, 2015
Revision received: March 28, 2016
Accepted: May 31, 2016
OnlineFirst: August 30, 2016

Copyright © 2016 • Istanbul University Department of Sociology
tjs.istanbul.edu.tr/en
DOI 10.16917/sd.64721 • June 2016 • 36(1) • 65–70

Extended Abstract

Information Society and New Middle Classes

Sibel Erdoğan Demir¹
Mersin University

Abstract

Many structural changes have occurred in work and labor processes in the period after the Fordist era. These transformations have also brought about changes in concepts like *worker*, *employer*, *work*, and *labor process*. In this sense, work and labor processes have been made precarious. The transformations have been provided as an alternative to routines that are alienating-to-worker and non-autonomous work forms that existed in Taylorist and Fordist systems; and these transformations have tried to be reinforced in human resources discourses through liberal ideologies. According to the neo-liberal paradigm, today's society includes an economic structure that is expanding the middle classes and shrinking the traditional blue-collar working class. The increase in white-collar jobs is explained by the information society and the importance of knowledge in labor markets. This research mentions new labor forms that include Taylorist features and cooperate with various exploitive mechanisms rather than demonstrating liberal discourses.

Keywords

Information society • New middle class • Flexibilization • Taylorism • Post-Fordism

¹ Correspondence to: Sibel Erdoğan Demir (PhD), Department of Sociology, Faculty of Science and Literature, Mersin University, Çiftlikköy Campus, Yenişehir, Mersin 33343 Turkey. Email: sblerdoan@gmail.com

In this period of globalization, many structural changes have occurred in work and labor processes. Changes in economic structure have brought about a variety of transformations, especially in the meanings of labor-process concepts, for instance, *work*, *employee*, and *workplace*. Recently, capitalists have used technological innovations to restructure labor markets.

At the end of the twentieth century, capitalism found the opportunity to spread more widely due to increasing use of information technology in labor markets. In a way previously unseen, information systems based on computerized processes are used for coordinating movement of capital, goods, and individuals.

Concepts like the *economy of information*, *postmodern society*, *postindustrial society*, *the information society*, *the network society*, and *informational capitalism* have formed to explain the role of information and technology during this period. Nowadays, with the help of the computer and the Internet, information spreads easily across all of society. Such technological developments have brought about formation of a radical work system, namely, flexible specialization based on qualified employees, production orders, spatial flexibility, and temporary work.

Discussions about the information society have two dimensions. One is the notion that the information society is a new form of society, differing from that in previous industrial and agricultural periods. In this sense, modernization is over and service production prevails in labor markets, gaining importance over industrial production. This new social structure also has a new labor and work system. According to optimistic notions about the information society, computerization based on the labor of intellectual workers will increase the quality of work, improve working conditions, save individuals from routine and boring work processes, and ensure disclosure of workers' creative potential. Additionally, information and communication technologies will abolish hierarchies in workplaces and rescue workers from rigid Taylorist and Fordist management practices. According to another approach to the information society, use of information technology in the labor process contains Taylorist features and involves proletarianization rather than professionalization of labor. In this sense, post-Fordism, flexible work systems, the information society, and technological developments result from the capital accumulation regime.

According to Fuch (2013), indicators like the ratio of employees in the total workforce working in occupations based on the use of information technology, on the sharing-of-information industries in the overall economic structure, and worker's fees demonstrate the role of informational productive forces in a specific society. These indicators do not provide evidence on the existence of a new society, and information-society theories fail to demonstrate that these indicators are attributes of overall capitalist structures. On the one hand, the notion of the network society indicates important changes in

capitalism: Capital accumulation is globalizing, and we witness the rise of a flexible regime of accumulation. On the other hand, the concept is an ideology that obscures domination because phenomena like structural unemployment, rising poverty, social exclusion, deregulation of welfare states and of labor rights, and the lowering of wages to maximize profits, can be easily legitimized in a society where networks are considered natural organizational patterns (Fuch, 2008, p. 101).

The information society concept puts forward a new production process. In this sense, information and service sectors have replaced industrialization and fabrication. Work based on computer and Internet technologies has become prevalent in labor markets and this type of work controls and standardizes by using the very same technology. In this sense, increasingly, work is rationalized, and Taylorist scientific management arrangements are implemented in the work process.

These new labor market systems require new employees who can use information technology. Such employees represent traditional white-collar workers with high qualifications. They are employed in office work for example, in call centers, doing clerical work, in insurance businesses, in selling, and, additionally, in home offices. But differently from traditional white-collar workers, these employees perform their labor in accord with flexible work systems. As a consequence, they lack job, health, and work security.

Currently, there are many controversies about traditional blue-collar workers “dying out” because of the increased percentage of white-collar workers in the labor market and because service sectors are gaining importance in the economic structure. According to Callinocos and Harman (1994, p. 15), the notion that the white-collar worker class differs from the traditional blue-collar proletariat is wrong because the “working class” has never involved a static job structure. This class structure has been transformed according to the needs of the capital accumulation regime, occurring especially as a restructuring and reorganization process during periods of capitalistic crises. The working class is part of a restructuring process too, and this includes reorganization of the working class. In this sense, the growth of new middle classes does not indicate a reduced working class; on the contrary, such growth indicates expansion of the working class.

In *Labour and Monopoly Capital*, Braverman (1998) discusses fabrication of office work. In this sense, office work that includes semi-qualified, routine, manual work, and service-sector jobs are Taylorist-like jobs in manufacturing industries. However, Taylorist scientific management practices are implemented in offices, too. Control of outputs and work process brings about permanent standardization and rationalization of office work. Planning functions concentrated in a small office group and office work becomes manual labor, just like in factories. The notion of

office labor as associated with highly qualified labor loses validity when office work is exposed to the Taylorist rationalization process.

After the 1980s, companies implemented flexible work arrangements to increase profits and decrease costs. In this sense, the percentage of contractual, project-based work and layoffs increased in the labor market. According to Crowley, Tope, Chamberlain, and Hodson (2010, p. 423), flexible innovations extend the influence of scientific management principles already embedded in Fordist mass production, and core principles of scientific management neglected under Fordism were implemented through flexible innovations in manual and professional work in the post-Fordist era.

According to Callinicos and Harman (1994, p. 82), office workers, obviously, are part of the working class. Differences between wages and work conditions of office workers and manual workers were decreasing in the late twentieth century. Additionally, many white-collar workers' families are in the working class.

For one, Turkey is a late-industrialized country. Additionally, Turkey uses imported information technology, and the preconditions of technological production have not yet been created. After all, use of information technology by individuals and companies in the labor market is increasing. Sharing of information technology is increasing in gross national products from year to year.

Despite that, the use of information technology is limited in Turkey, compared to many other countries. These technologies are being used for structuring the labor market through flexible work systems. Percentages of both office workers and home-office workers are increasing as a result of the increasing rate of computer-based jobs in the economy. Workers in these jobs are exposed to flexible work arrangements, rationalization, and a discipline process in their workplaces. Much research shows that office work (including call center workers, account executives, clerical and insurance workers, and sales persons) includes similar implications to Taylorism's piece-rate system, standardization of workplaces, routine and high work intensity, and low job satisfaction and sense of achievement. Although in addition, information technology is being used to increase productivity, companies use that same technology to control and oppress employees. A flexible work system is presented as a free work organization by capitalists, but actual workplaces include many control strategies and oppressions.

Kaynakça/References

- Alkan, T. (2007). *Esnek çalışma biçimleri ve çağrı merkezi örneği* (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Bhuiyan, A. J. M. S. A. (2008). Peripheral view: Conceptualizing the information society as a postcolonial subject. *International Communication Gazette*, 70, 99–116.

- Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N. & Üstün, İ. (2011). “Boşuna mı okuduk?” Türkiye’de beyaz yakalı işsizliği. İstanbul: İletişim yayınları.
- Braverman, H. (1998). *Labor and monopoly capital. The degradation of work in the twentieth century*. New York, NY: Monthly Review Press.
- Callinicos, A. & Harman, C. (1994). *Değişen işçi sınıfı. İşçi sınıfının değişen yapısı üzerine denemeler*. İstanbul: Z Yayınları.
- Castells, M. (2005). *Ağ toplumunun oluşumu*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Crowley, M., Tope, D., Chamberlain, L. J., & Hodson, R. (2010). Neo-Taylorism at work: Occupational change in the post-Fordist era. *Social Problems*, 57(3), 421–447.
- Derber, C. (1983). Managing professionals: Ideological proletarianization and post-industrial labor. *Theory and Society*, 12(3), 309–341.
- Edgell, S. (1998). *Sınıf*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Erdoğan, S. (2012). *Yeni emek sistemleri: Ev-ofis sistemi üzerine bir inceleme* (Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü, Ankara). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresinden edinilmiştir.
- Fuch, C. (2013). Capitalism or information society? The fundamental question of the present structure of society. *European Journal of Social Theory*, 16(4), 413–434.
- Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik, geç modern çağda benlik ve toplum* (Ü. Tathican, Çev.). Ankara: Say yayınları.
- Glenn, E. N., & Feldberg, R. L. (1977). Degraded and deskilled: The proletarianization of clerical work. *Social Problems*, 25(1), 52–64.
- Halcli, A., & Webster, F. (2000). Inequality and mobilization in the information age. *European Journal of Social Theory*, 3(1), 67–81.
- Hardt, M. & Negri, A. (2003). *İmparatorluk*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2012). *Self-employed with employees*. Retrieved from <https://data.oecd.org/entrepreneur/self-employed-with-employees.htm#indicator-chart>
- Keser, A. (2006). Çağrı merkezi çalışanlarında iş yükü düzeyi ile iş doyumunu ilişkisinin araştırılması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 100–119.
- Kocacık, F. (2003). Bilgi toplumu ve Türkiye. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1), 1–10.
- Kumar, K. (2013). *Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma çağdaş dünyanın yeni kuramları* (M. Küçük, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Parlak, Z. (2004). Sanayi ötesi toplum teorilerinin eleştirel bir değerlendirmesi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 95–125.
- Parlak, Z. & Çetin, B. I. (2007). Bilgi toplumu ve bilgi işçisi bağlamında çağrı merkezleri: Emek süreci, iş ve istihdam. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 52, 107–134.
- Parlak, Z. & Özdemir, S. (2011). Esneklik kavramı ve emek piyasalarında esneklik. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 60, 1–60.
- Poulantzas, N. (1992). *Siyasal iktidar ve toplumsal sınıflar* (S. Şen & L. F. Topaçoğlu, Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.

- Sayın, Ö. (2002). Küreselleşme sürecinde sermaye-işgücü ilişkisi. *III. Ulusal Sosyoloji Kongresi Dünyada ve Türkiye’de Farklılaşma, Çatışma Bütünleşme* içinde (s. 299–311). Ankara: Sosyoloji Derneği.
- Standing, G. (2014). *Prekarya, yeni tehlikeli sınıf* (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. (2015). *İşgücü, bilim, teknoloji ve bilgi toplumu istatistikleri*. <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden 05.04.2016 tarihinde edinilmiştir.
- Webster, F. (1995). *Theories of the information society*. Oxford, UK: Routledge.
- Wright, E. O. (1993), Typologies, scales, and class analysis: A comment on Halaby and Weakliem’s ownership and authority in the earnings function. *American Sociological Review*, 58(1), 31–34.
- Wright, E. O., & Hahnel, R. (2014). *Alternatives to capitalism: Proposals for a democratic economy*. London, UK: New Left Project.